

СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ И ЊЕГОВО ДОБА

STEFAN THE FIRST-CROWNED AND HIS TIME

Историјски институт

Institute of History
Collection of Works, vol. 42

STEFAN THE FIRST-CROWNED AND HIS TIME

Editor in chief
Aleksandar Rastović

Editor
Ivana Komatina

Belgrade
2020

Историјски институт Београд
Зборник радова књ. 42

СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ И ЊЕГОВО ДОБА

Одговорни уредник
Александар Растовић

Уредник издања
Ивана Коматина

Београд
2020.

*Објављивање овог зборника финансијски је помогло
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије*

*This book has been published with the financial support of
The Ministry of Education, Science and Technological Development, Republic of Serbia*

САДРЖАЈ

CONTENTS

ПРЕДГОВОР

FOREWORD

I СРБИЈА СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ: ДРЖАВА, ВЛАДАРСКА ПОРОДИЦА, ЦРКВА

SERBIA OF STEFAN THE FIRST-CROWNED: STATE, RULING FAMILY, CHURCH

- 17 Предраг КОМАТИНА**
ЖИТИЈЕ СВ. СИМЕОНА ОД СТЕФАНА НЕМАЊИЋА
КАО ИЗВОР ЗА ХРОНОЛОГИЈУ ПРОМЕНА НА
ВЕЛИКОЖУПАНСКОМ ПРЕСТОЛУ
Predrag KOMATINA
STEFAN NEMANJIĆ'S LIFE OF ST. SYMEON AS A SOURCE FOR
THE CHRONOLOGY OF CHANGES ON THE GRAND ŽUPAN'S
THRONE
- 37 Ивана КОМАТИНА**
И ОБНОВИ СВОЈУ ДЕДОВИНУ И БОЉЕ ЈЕ УТВРДИ
– СТЕФАН НЕМАЊА И СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ И
УОБЛИЧАВАЊЕ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ
Ivana KOMATINA
AND THUS HE RESTORED AND CONSOLIDATED HIS
FATHERLAND – STEPHEN NEMANJA AND STEPHEN THE
FIRST-CROWNED AND SHAPING OF SERBIAN STATEHOOD
- 63 Небојша ПОРЧИЋ**
ВУКАН НЕМАЊИЋ – КРУНИСАНИ И МИРОПОМАЗАНИ
КРАЉ?
Nebojša PORČIĆ
VUKAN NEMANJIĆ – A CROWNED AND ANOINTED KING?

- 83 **Мирјана ЖИВОЈИНОВИЋ**
ВЕЛИКИ ЖУПАН СТЕФАН НЕМАЊИЋ – МЕТОХ У ХВОСНУ
Mirjana ŽIVOJINOVIĆ
GRAND ŽUPAN STEFAN NEMANJIĆ – THE METOCHION IN HVOSNO
- Ђорђе БУБАЛО**
99 **ЈОШ ЈЕДНОМ О ГОДИНИ СМРТИ КРАЉА СТЕФАНА**
ПРВОВЕНЧАНОГ
Đorđe BUBALO
ON THE YEAR OF DEATH OF STEFAN THE FIRST-CROWNED:
A RECONSIDERATION
- Милош ИВАНОВИЋ**
119 **ВЛАСТЕЛА У ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ СТЕФАНА**
ПРВОВЕНЧАНОГ
Miloš IVANOVIĆ
THE NOBILITY DURING THE RULE OF STEFAN
THE FIRST-CROWNED
- Срђан ПИРИВАТРИЋ**
139 **БРАК СТЕФАНА НЕМАЊИЋА И ЕВДОКИЈЕ АНЂЕЛИНЕ**
КОМНИНЕ. ХРОНОЛОГИЈА И ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ
УГОВАРАЊА И РАСКИДАЊА ЈЕДНОГ ДИНАСТИЧКОГ
САВЕЗА
Srđan PIRIVATRIĆ
THE MARRIAGE OF STEFAN NEMANJIĆ AND EUDOKIA
ANGELINA KOMNENE. THE CHRONOLOGY AND HISTORICAL
CONTEXT OF THE NEGOTIATION AND REPUDIATION OF A
DYNASTIC ALLIANCE
- Бојан МИЉКОВИЋ**
159 **НЕПОЗНАТА КЋИ СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ**
Bojan MILJKOVIĆ
AN UNKNOWN DAUGHTER OF STEFAN THE FIRST-CROWNED
- Радивој РАДИЋ**
185 **ЈЕДАН ЗАНЕМАРЕНИ ПОМЕН СРБИЈЕ И НИША ИЗ XIII**
ВЕКА
Radivoj RADIĆ

AN OVERLOOKED MENTION OF SERBIA AND NIŠ FROM THE
13TH CENTURY

**II МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ
XIII ВЕКА**

INTERNATIONAL RELATIONS IN SOUTHEASTERN EUROPE
IN THE 13TH CENTURY

- 195 Tamás KÖRMENDI**
**THE STRUGGLE BETWEEN KING EMERIC OF HUNGARY
AND DUKE ANDREW IN DALMATIA (1197–1203)**
Тамаш КЕРМЕНДИ
СУКОБ ИЗМЕЂУ КРАЉА ЕМЕРИКА И ПРИНЦА АНДРИЈЕ У
ДАЛМАЦИЈИ (1197–1203)
- 213 Attila BÁRÁNY**
**THE RELATIONS OF KING EMERIC AND ANDREW II OF
HUNGARY WITH THE BALKAN STATES**
Атила БАРАЊИ
ОДНОСИ УГАРСКИХ КРАЉЕВА ЕМЕРИКА И АНДРИЈЕ II
СА БАЛКАНСКИМ ДРЖАВАМА
- 251 Ivelin IVANOV**
**BULGARIAN HISTORIOGRAPHY ON THE MILITARY
CAMPAIGNS AGAINST SERBIA IN 1214–1215: A
RECONSIDERATION**
Ивелин ИВАНОВ
БУГАРСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ВОЈНИМ ПОХОДИМА НА
СРБИЈУ 1214–1215. ГОДИНЕ: ЈЕДНО ПРЕИСПИТИВАЊЕ
- 263 Alexandar NIKOLOV**
**AGE OF CORONATIONS: BULGARIA AND SERBIA IN THE
RAPAL POLICY FROM THE LATE 12TH TO THE EARLY 13TH
CENTURY**
Александар НИКОЛОВ
ДОБА КРУНИСАЊА: БУГАРСКА И СРБИЈА У ПАПСКОЈ
ПОЛИТИЦИ С КРАЈА 12. И ПОЧЕТКА 13. ВЕКА

- 273 **Ivan MAJNARIĆ**
CONSTITUTI SUNT SUPER GENTES ET REGNA: PAPINSTVO I NEMANJIĆI NA POČETKU 13. STOLJEĆA
Ivan MAJNARIĆ
CONSTITUTI SUNT SUPER GENTES ET REGNA: THE PAPACY AND THE NEMANJIĆS AT THE BEGINNING OF THE 13TH CENTURY

- 291 **Gábor BARABÁS**
A KING IN SLAVONIA. PRINCE COLOMAN IN THE REALM OF ST. STEPHEN IN THE 1230s
Габор БАРАБАШ
КРАЉ У СЛАВОНИЈИ. ПРИНЦ КОЛОМАН У КРАЉЕВСТВУ СВЕТОГ СТЕФАНА ТОКОМ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА 13. ВЕКА

- Márta FONT**
309 **ROSTISLAV, DOMINUS DE MACHO**
Марта ФОХТ
РОСТИСЛАВ, DOMINUS DE MACHO

III ИДЕЈНА СТРУЈАЊА, ДРУШТВО, ПРИВРЕДА, КУЛТУРА
IDEOLOGICAL CURRENTS, SOCIETY, ECONOMY, CULTURE

- 329 **Архимандрит Тихон РАКИЋЕВИЋ**
АСКЕТСКО ПОУЧЕНИЈЕ И СРПСКЕ ВЛАДАРСКЕ ИДЕЈЕ У ТРОДЕЛНОМ ПРВОМ СЛОВУ КТИТОРСКОГ ЖИТИЈА СТУДЕНИЧКОГ ТИПИКА
Tihon RAKIĆEVIĆ
ASCETIC ENLIGHTENMENT AND SERBIAN RULERS' IDEAS IN THE TRIPARTITE FIRST CHAPTER OF THE KTETOR'S LIFE IN THE STUDENICA TYPIKON

- Марија ВАСИЉЕВИЋ**
343 **КРАЉ У СЕНЦИ АРХИЕПИСКОПА: СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ**
Marija VASILJEVIĆ
THE KING IN THE SHADOW OF THE ARCHBISHOP: CREATION OF THE STATE IN SERBIAN MEDIEVAL HISTORIOGRAPHY

- 363 Јелена ГЛУШАЦ**
УТИЦАЈ ЗАКОНОПРАВИЛА НА СТВАРАЊЕ СИМФОНИЧНОГ
ОДНОСА ИЗМЕЂУ СРПСКЕ ДРЖАВЕ И ЦРКВЕ У СРЕДЊЕМ
ВЕКУ
Jelena GLUŠAC
THE IMPACT OF ZAKONOPRAVILO ON THE CREATION OF
A SYMPHONIC RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND THE
CHURCH IN THE MIDDLE AGES
- 379 Срђан ШАРКИЋ**
КРИВИЧНОПРАВНЕ ОДРЕДБЕ У ЗАКОНОДАВСТВУ
СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ
Srđan ŠARKIĆ
PENAL LAW PROVISIONS IN LEGISLATION OF STEFAN THE
FIRST-CROWNED
- 389 Вујадин ИВАНИШЕВИЋ**
НОВАЦ У СРБИЈИ У ВРЕМЕ ПРВИХ НЕМАЊИЋА
Vujađin IVANIŠEVIĆ
MONEY IN SERBIA AT THE TIME OF THE FIRST NEMANJIĆS
- 411 Владета ПЕТРОВИЋ**
ГРАДСКА НАСЕЉА У ДОБА ПРВИХ НЕМАЊИЋА
Vladeta PETROVIĆ
URBAN SETTLEMENTS AT THE TIME OF THE FIRST NEMANJIĆS
- 429 Љиљана ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА**
СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ У ВИЂЕЊУ СРПСКИХ ПИСАЦА
XIII ВЕКА
Ljiljana JUHAS-GEORGIEVSKA
STEFAN THE FIRST-CROWNED AS VIEWED BY 13TH-CENTURY
SERBIAN WRITERS
- 447 Виктор САВИЋ**
ИЗ ЛЕКСИКЕ СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ
Viktor SAVIĆ
SOME OBSERVATIONS ON THE LEXICON OF STEFAN
THE FIRST-CROWNED

Марија ВАСИЉЕВИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд
Србија

КРАЉ У СЕНЦИ АРХИЕПИСКОПА: СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

Апстракт: У раду се приказује начин на који је обликовано сећање на Стефана Првовенчаног, околности његовог краљевског крунисања и рукополагање Саве Немањића за архиепископа. Успомена на догађаје прве четвртине XIII века заснивала се превасходно на прославним саставима намењеним штовању Светог Саве. Они су анализирани како би се утврдило колико су условили представе у родословима, стемама и летописима. Долази се до закључка да су утицај светитељске комеморације првог српског архиепископа и, шире, слављења „свештене двојице“ били пресудни за преиначену представу о добу раних Немањића у историографским врстама позног XIV века.

Кључне речи: Србија, средњи век, Стефан Првовенчани, Сава Немањић, родослови, стеме, летописи.

Српска позносредњовековна историографија настала је у време краја династије Немањића као одговор на политичке и друштвене промене тога доба.¹ Свака врста којој је основни задатак био да забележи давне или

¹ О времену настанка позносредњовековних историографских састава, њиховим првим и стеченим наменама и жанровској подели в. М. Васиљевић, *Настанак српских родослова и летописа као последица политичких и друштвених промена*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 3 (2015) 95–117. У односу на наведени рад, назив летописи-стеме је поједностављен у стеме јер се тим појмом описују њихове најважније одлике.

скорашње догађаје имала је и друге, самосвојне намене. Тако су родослови испрва приказивали Немањиће, али су врло брзо били искоришћени као идеолошко оруђе од стране њихових наследника. Стеме су, на мало другачији начин представљајући светородну династију, такође постале одраз актуелних потреба за приказивањем легитимитета, а летописи бележе значајне догађаје из прошлости којима су неретко придодата савремена збивања. Заправо, захваљујући томе што је повезивање са Немањићима било извор оправдања политичких амбиција, родослови и стеме су стекли додатну политичку функцију.

Пошто је у родословима и стемама угледна династија била темељ идеолошких тврдњи и захтева, њен почетак, када су стечене најважније одлике попут светородности, суверености на српском простору и права на краљевску круну, добијао је посебну пажњу. На тај начин два сродна жанра отелотворују епистемологију порекла, према којој је права вредност сваке појаве смештена у њеном почетку као извору ауторитета и значаја.² Према тим саставима, оснивачи династичких световних и духовних преимућстава били су Стефан Немања и његов син Сава. Тако се Стефану Немањи приписивало осамостаљивање српске државе, а Сави устројење самосталне цркве, чија је последица било крунисање Стефана Немањића. Заправо, улога првовенчаног краља у тим збивањима сасвим је скрајнута. Такав приказ био је производ особеног развоја сећања на то доба које се темељило на светачком прослављању првих Немањића.³

² Такав светоназор је утицао на све области живота средњовековног човека. Због тога је у историографском писању фокус увек био на оснивању државе или династије, јер су ти периоди дефинисали сву њену повест, R. Howard Bloch, *Genealogy as a Medieval Mental Structure and Textual Form*, La littérature historiographique des origines à 1500, 1 (Partie historique). Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters, 11, ed. H. R. Jauss, H. U. Gumbrecht, U. Link-Heer and P. M. Spangenberg, Heidelberg 1987, 135–156.

³ Колективно или друштвено сећање у раду означава сваку врсту успомене на догађаје и личности из прошлости. То је широк појам који обухвата разне форме линеарног хронолошког сећања и циклично литургијско сећање (када су личности или догађаји сматрани делом Свете историје). Уколико се говори о сећању на свецe и светитеље, оно може бити означено као штовање. Штовање, дакле, укључује сваки облик одржавања успомене: пре свега, литургијско прослављање (култ у ужем смислу), слику о светом у усменој традицији, помене светих у историографији, повељама, еповима и другим списима и личну побожност. О различитим врстама сећања и о хронолошком и литургијском сећању в. О. G. Oexle, *Memoria und Memorialüberlieferung im früheren Mittelalter*, Frühmittelalterlichen Studien 10 (1976) 70–95, s. 86; J. Le Goff, *Histoire et mémoire*, Paris 1988, 131.

Нема сумње да је владавином Стефана Немање започет процес осамостаљивања српске државе, који је довршен после његове смрти. Заједнички напори његових синова, Стефана и Саве, довели су до уздизања на краљевство 1217. године и стварања српске архиепископије 1218/1219. године. О томе да је оснивање и уређење српске цркве било везано за крунисање, ако не и условљено њиме, говори околност да су црквене границе биле истоветне државним границама.

Добијање краљевске круне од римског папе било је последица дуготрајне политике великог жупана Стефана Немањића, започете убрзо после смрти Стефана Немање – монаха Симеона 1199. године.⁴ Наиме, у том периоду су статус српске државе и савремена политика римске курије оправдавали наде у уздизање на краљевство.⁵ До тога је дошло пошто се Стефан Немањић оженио Аном Дандоло, унуком венецијанског дужда Енрика, и убрзо након што је угарски краљ Андрија кренуо у нови крсташки поход. Папа Хонорије III је послао легата који је 1217. године крунисао Стефана у цркви светих апостола Петра и Павла у Расу.⁶ Затим

⁴ Сачувано писмо из 1199. године сведочи о томе да је српски велики жупан планирао да пошаље легате папи Иноћентију III, док се о намери сазнаје на основу папиног писма угарском краљу Емерику из 1202. године у којем се наводи да се угарски краљ раније противио крунисању Стефана Немањића. Намеру да добије краљевску круну, иако уз очување угарске врховне власти, показао је и Вукан Немањић. То је посведочено истим папиним писмом из 1202. године, али план није спроведен. Преглед збивања в. у *Историја српског народа*, I, *Од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*, Београд 1981, 263–272 (С. Ћирковић), 297–305 (Б. Ферјанчић); И. Коматина, *Велико краљевство од прва: крунисање Стефана Немањића и „традиција дукљанског краљевства“*, Историјски часопис 65 (2016) 13–34 са посебним освртом на напомену бр. 1 која садржи преглед старије литературе; Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића*, I, *Од сабора у Расу до сабора у Дежеву*, Београд 2016, 77–122. В. и из перспективе устројења прве српске архиепископије И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 247–300.

⁵ Политика папске курије посведочена је давањем краљевске круне бугарском владару Калојану 1204. године. Поред тога, Вуканова, за Дукљу везана, краљевска круна сведочи о томе да је и сећање на краљевство XI века било присутно, в. Ђ. Бубало, *Титуле Вукана Немањића и традиција дукљанског краљевства*, Ђурђеви Ступови и Будимљанска епархија, ур. Б. Тодић, Беране–Београд 2011, 79–93. и критички осврт на Вуканову краљевску круну и њен смисао И. Коматина, *Велико краљевство од прва: крунисање Стефана Немањића и „традиција дукљанског краљевства“*.

⁶ Ј. Калић, *Претече Жиче: крунибена места српских владара*, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 207–216. О смислу и значају краљевске титуле в. укратко *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 321–324 (С. Ћирковић).

је уследио Савин пут у Никеју и рукополагање за архиепископа, добијање права на самостални одабир црквеног поглавара и устројење епископија.⁷ Тиме су постављени темељи српске државности.

Напоре за стицање државне и црквене самосталности пратило је обликовање успомене на великог жупана Стефана Немању. Наиме, она се испрва везивала за ктиторски спомен монаха Симеона у Хиландару и Студеници.⁸ Преображај у светачко прослављање започет је преносом његових моштију у Студеницу 1207. године. Пренос је праћен издавањем нове *Хиландарске повеље*, којом је потврђено да је велики жупан уврштен у свете.⁹ Развитак штовања посведочен је постепеним обликовањем *Службе* од стране Саве¹⁰ и *Опширним житијем* које је Стефан Немањић довршио 1216. године.¹¹ Значај тих прегалаштва био је у томе што се стварањем сопствене свете прошлости градио династички идентитет Немањића, а тиме и политички идентитет српске државе.

⁷ Тада су установљене зетска, рашка, хвостанска, хумска, топличка, будимљанска, дабарска, моравичка, липљанска, призренска, нишка и жичка, И. Коматина, *Црква и држава*, 282–291.

⁸ Штовање око гроба знамените личности развијало се ради памћења његових или њених заслуга за одређену заједницу, попут изузетних даривања или указане помоћи, које је могло бити потпомогнуто појавом чуда, О. G. Oexle, *Memoria und Memorialüberlieferung im früheren Mittelalter*, 87–95. У 35. глави *Хиландарског типика* остављено је упутство о свеноћном бдењу, које је имало да се одржи како 13. фебруара за монаха Симеона, тако и 21. јуна, на дан престављења монахиње Анастасије, његове супруге. Осим тога, очекивано, приповест о подизању Хиландара и белешка о Симеоновој смрти нашле су своје место у уводним словима *Типика*. Исто упутство о бдењу и спомену Симеона и Анастасије налази се и у *Студеничком типик*у. Његову прву главу чини *Житије ктитора Симеона*, које је такође саставио Сава: Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. и превео Т. Јовановић, Београд 1998, 26–28, 104, 144, 148–190.

⁹ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, I, (1186–1321), прир. В. Мошин, С. Ћирковић и Д. Синдик, Београд 2011, бр. 12, стр. 79–83. О времену издања повеље в. Ђ. Бубало, *Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару?*, *Стари српски архив* 9 (2010) 233–241.

¹⁰ Свети Сава, *Сабрана дела*, 194–220. О *Служби Светом Симеону* и, на њеном примеру, о поступности процеса „настанка, развоја и осамостаљења штовања (култа) домаћем светом” в. И. Шпадијер, *Српска химографија у доба архиепископије, Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*. Тематски зборник у част 800 година проглашења краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља, ур. Љ. Максимовић, С. Пириватрић, Београд 2019, 549–572.

¹¹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прев. Љ. Јухас-Георгијевска, издање на српсл. Т. Јовановић, Београд 1999, 14–106. О различитим аспектима култа Светог Симеона в. радове у: Д. Поповић, *Под окриљем светости, Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006 и иста, *Ризница спасења. Култ реликвија и српских светих у средњовековној Србији*, Београд–Нови Сад 2018.

Такође, новостечени углед свете династије утицао је и на утемељење српске краљевине и аутокефалне цркве. Стога се, на извештан начин, штовање великог жупана Немање може сматрати трећим стубом српске државности, који су опет подигли Стефан Немањић и Сава.

О значају светих владара за српску државу сведочи и припрема прослављања Стефана Првовенчаног – монаха Симона – која се одвијала под будним оком архиепископа Саве.¹² Подаци о томе сазнају се из два житија Светог Саве, која су написали светогорски монаси Доментијан и Теодосије. Тако је, након промене првобитне намене цркве Христа Спаса у Жичи, монах Симон сахрањен у Студеници, наспрам гроба Светог Симеона.¹³ Колико је било важно да модел владар-монах-светитељ буде поновљен¹⁴ сведочи и опис оживљавања и монашења од стране Саве, након чега монах Симон „предаде душу своју свету у руке Христу”.¹⁵ Чак се и сахрањивање у очевој близини може тумачити планом да се опонаша свети модел.

Према Доментијановом *Опширном житију Светог Саве*, „по неком времену”, а пре ходочашћа у Свету земљу,¹⁶ архиепископ је отворио гроб

¹² О припреми и првим фазама прослављања Стефана Првовенчаног видети детаљну студију: Д. Поповић, *Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске „канонизације” у средњовековној Србији*, Ризница спасења, 273–287.

¹³ Д. Поповић, М. Поповић, *Фунерарна функција Спасове цркве у Жичи?*, Ниш и Византија 12 (2013) 347–359. О првом гробу Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 42–44.

¹⁴ С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд 1997, 274–286.

¹⁵ Доментијан, *Житије Светог Саве*, прев. Љ. Јухас-Георгијевска, издање на српсл. Т. Јовановић, Београд 2001, 270–274; *Живот Светог Саве. Написао Доментијан*, трудом Ђ. Даничића, Београд 1860, 160–165.

¹⁶ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 274–278. Према Доментијану, то се одиграло пре пута у Свету земљу 1229. године, а према Теодосију, по повратку из Свете земље, при чему се прихвата исказ првог животописца. О хронологији Савиног пута в. М. Марковић, *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд 2009, 13–15. По досадашњем мишљењу, краљ Стефан Првовенчани је преминуо 1227. или 1228. године. То би значило да је пренос обављен убрзо по краљевом престављењу. Међутим, Ђ. Бубало (в. рад у овом зборнику) изнео је тезу да је краљ преминуо раније него што се досад мислило, што одговара пракси православне цркве да се преноси обављају барем три године после смрти, као и исказу „по неком времену”.

првовенчаног краља, нашао „неповредиво” тело и пренео мошти у његову задужбину Жичу. Тако је, опет, ктиторско сећање било основа за штовање које је уследило после преноса моштију.¹⁷ Осим тога, свечаност преноса открива смисао планираног прослављања Стефана Првовенчаног: свете мошти првог краља пружале су легитимитет миропомазању његових наследника, а смештање покрај највећих хришћанских светиња у храму непосредно илуструје место Срба у Светој историји.¹⁸

Према Теодосију Сава је по повратку са ходочашћа посетио Студеницу, где је одржао службу за помен Стефану Првовенчаном, а потом је пренео мошти у Жичу, где **светою и божьствною службоу в прѣнесеніи светихъ его моштен свършивъ**.¹⁹ Ти редови можда указују на стихире које се пишу по преносу као почетку литургијског прослављања.²⁰ Узевши у обзир претходне редове јасно је да су смрт и поступно уврштење Првовенчаног у свете били слика модела који је претходно установљен за његовог оца.

Међутим, култ Стефана Првовенчаног је изостао.²¹ Можда је улога Стефана Немање у осамостаљивању српске државе утицала на то да првовенчани краљ не добије заокружени култ. Под улогом се мисли на како делање Стефана Немање у владарском својству тако и на околност да је Стефан Немањић написао хагиографију Светог Симеона ради приказа патриотских чуда новог мироточца.²² Наиме, тим чудима је будући краљ

¹⁷ Захваљујући ктиторском положају и учињеним даровима, у које се убрајају највеће хришћанске светиње, краљ Стефан и његов син Радослав уживали су помене у молитвама. О молитвама за ктиторе в. Д. Поповић, М. Чанак-Медић, Д. Војводић, *Манастир Жича*, Београд 2014, 44 (Д. Поповић).

¹⁸ Тиме се понављала уобичајена европска пракса да се инаугурација обавља над моштима првокрунисаног светог краља, иста, *Национални „пантеон”*. *Светачки култови у темељима српске државности и црквености*, Ризница спасења, 313–336, 318. О хришћанским светињама у крунибеној цркви в. иста, *Sacrae reliquiae Спасове цркве у Жичи*, Под окриљем светости, 207–232. В. и радове исте ауторке у *Ризница спасења*.

¹⁹ *Живот Светог Саве*. Написао Доментијан, 175.

²⁰ И Доментијан говори о Савиној посети Студеници и Жичи, где је држан помен за Стефана Првовенчаног. Исказе оба хагиографа анализирао је Д. Поповић, *Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље?*, 280–283.

²¹ Стефан Првовенчани је добио заокружени култ тек са делима патријарха Пајсеја крајем треће деценије XVII века, Т. Јовановић, *Књижевно дело патријарха Пајсеја*, Београд 2001, 205–239.

²² О чудима Светог Симеона и разлозима за писање нове хагиографије в. S. Marjanović-Dušanić, *La réécriture hagiographique: usages et fonctions dans la Serbie médiévale*, Remanier, Métaphraser. Fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin, ed. S. Marjanović-Dušanić et B. Flusin, Belgrad 2011, 163–180, 165–172; И. Коматина, *Историјска подлога чуда Св. Симеона у житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног*, Зборник радова

многе личне победе приписао Светом Симеону, „отачаствољупцу” који бди над српском државом и штити своје наследнике. Такође, историјски тренутак у којем је обликован култ Стефана Немање – почев од улоге преноса моштију у измирењу његових синова, сакралности коју је нови култ обезбеђивао младој династији и улоге у политичком и црквеном осамостаљивању – био је значајнији од оног у којем је требало саставити службу и синаксарско житије Стефана Првовенчаног, када су сви ти проблеми решени.²³ Па ипак, да је нека форма прослављања постојала сведочи и то што је Првовенчани називан светим у повељама краља Стефана Уроша I.²⁴

Услед изостанка прославних списа, успомена на Стефана Првовенчаног обликована је делима којима се устројавао светитељски лик Светог Саве.²⁵ Међу њима, старије је *Опширно житије Светог Саве*, које је 1253/1254. године, на захтев краља Стефана Уроша I, написао светогорски монах Доментијан.²⁶ Да је Стефан Првовенчани сматран светим и да је на извештан начин близак оцу и брату сведоче речи похвале: они „сатворише на земљи вољу Тројице, отац са два вазљубљена чеда, Свети Симеон са богоносним кир Савом и са њима помоћник Божји кир Стефан, првовенчани краљ”²⁷. Па ипак, већ самим тим што Доментијан

Византолошког института 51 (2014) 111–134; Д. Поповић, *Чуда Светог Симеона*, Ризница спасења, 229–248.

²³ Могуће је и да се прослављање Стефана Првовенчаног није развило јер су се његове мошти налазиле покрај највећих хришћанских светиња у Жичи, те су остале у њиховој сенци (в. нап. 18). Даница Поповић наводи и да један од разлога може бити тај што Сава није имао достојног настављача који би довршио установљење култа, Д. Поповић, *Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље?*, 285–286.

²⁴ М. Васиљевић, *Помени предака у повељама Немањића и легитимизација власти*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013) 77–96, 84–85. О династичкој идеји која је посебно развијена у доба краља Стефана Уроша I в. С. Марјановић-Душанић, *Мотив лозе Јесејеве у доба Уроша I*, Зборник Филозофског факултета. Серија А: историјске науке 18 (1994) 119–129.

²⁵ Култ је установљен након преноса моштију из Трнова у Милешеву, који се, према новијим истраживањима, одиграо 1238. године, И. Шпадијер, *Када су мошти Светог Саве пренете из Трнова у Милешеву?* Филолошка расправа, Црквене студије 16 (2019) 491–501. *Службе Светом Сави* настају врло брзо по преносу и сачуване су у пет верзија, или се може говорити о једној служби која је сачувана у већем броју редакција. О томе в. иста, *Српска химографија у доба архиепископије. О култу Св. Саве*; Д. Поповић, *Мошти Светог Саве*, Под окриљем светости, 75–95; иста, *Чудотворења Светог Саве Српског*, исто, 97–118. Међутим, штовање Светог Саве није предмет овог рада.

²⁶ Исти монах ће 1264. године написати *Опширно житије Светог Симеона*. О Доментијану са старијом литературом в. И. Шпадијер, *Светогорска баштина. Манастир Хиландар и стара српска књижевност*, Београд 2016, 43–48.

²⁷ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 250–252.

пише житија Светог Саве и Светог Симеона започето је приближавање њихових култова, док је први династички краљ остао у другом плану.

Истовремено, слика о Стефану Првовенчаном у Доментијановом делу сасвим је другачија од оне до које се долази анализом краљу савремених извора. Заправо, његова прва владавина, измирење са Вуканом и, најважније, успон на краљевски престо, приказани су као Немањино и Савино дело. Тако га је Стефан Немања поставио за великог жупана, а Сава преноси Симеонове мошти из Хиландара у Студеницу како би обојица заштитили отаџбину.²⁸ Најважније, према Савином животописцу, до Стефановог крунисања је дошло после установљења српске архиепископије и рукополагања епископа.²⁹ Заправо, промена ранга српске државе је представљена као последица Савиних напора за осамостаљивање српске цркве. Занимљиво, порекло те круне се не пориче, па се говори о посланству епископа Методија у Рим,³⁰ али је сам чин обавио српски архиепископ у Жичи. Иако се опис лако може објаснити пишчевом перспективом и потребом да се пренебрегну идеолошке импликације крунисања од стране папског легата, нови краљ је у овој приповести, али и у целокупном тексту у сенци свог брата.

Делима монаха Теодосија биће довршен процес стапања култова Стефана Немање и Саве Немањића. Наиме, светогорски монах пише *Опиширно житије Светог Саве, Службу Светом Сави, Службу Светом Симеону* и низ канона који заједно славе „свештену двојицу”.³¹ Више десетина преписа сведочи о популарности и ширењу порука тих дела, а посебно житија.³²

²⁸ Исто, 66, 140–156.

²⁹ В. целу приповест у исто, 192–252.

³⁰ Иначе, посланство на челу са епископом Методијем заиста је посетило Рим, али 1220. године, И. Коматина, *Црква и држава*, 280–281.

³¹ О монаху Теодосију и његовом делу са старијом литературом в. И. Шпадијер, *Светогорска баштина*, 51–72. О поновном писању хагиографије в. S. Магђановић-Дишанић, *La réécriture hagiographique*, 172–180; иста, *Свод српских светих у доба краља Милутина: династички култови*, Манастир Студеница – 700 година Краљеве цркве, ур. Љ. Максимовић, Београд 2016, 35–59.

³² То посебно долази до изражаја када се има на уму да ће на основу Теодосијевог *Опиширног житија Светог Саве* патријарх Данило I саставити два пролошка житија, посвећена Светом Сави и Светом Симеону, В. Ђоровић, *Сиуан и Данило II, српски писци XIV–XV века*, Глас Српске краљевске академије 86 (1929) 13–103, 55–60. Такође, Теодосијеви *Осмогласни канони* сачувани су у додатку Богородичника, те се показује да су врло брзо постали део недељног богослужења, односно да је њихов значај у литургији постао сродан оном од највећих хришћанских светих, Д. Богдановић, Теодосије, *Теодосије. Житије Светог Саве*, Београд 1984, VII–XL, XXXV.

Стефан Првовенчани је у Теодосијевом *Опширном житију Светог Саве* представљен на нешто другачији начин. Он чак у неколико наврата добија похвале, међу којима једна гласи: **сего Стефана добродѣтели и воинства и моуѣство къ (бог)оу разоума нынѣ не лѣтъ кѣтъ сказати.**³³ Међутим, крунисање је приказано на сличан начин, изузев тога што хагиограф не помиње порекло круне.³⁴ Наиме, архиепископ Сава је после осликавања Жиче рекао великом жупану Стефану да сазове све „ипате и војводе, тисућнике и сатнике, мале укупно са великим” док је он позвао „епископе, игумане и све црквене служитеље”. Тада је одржао говор, при чему су му приписане речи да као што је он постављен да буде глава цркве, тако треба да се и онај који влада украси **вѣнцемъ царствїа.**³⁵ Тиме је дословно изречено уверење да је устоличење Стефана за краља било последица уздицања на архиепископију. Потом је уследило крунисање и светковина у Жичи.

Најзад, може се закључити да је Стефан Првовенчани у својој задужбини био штован као свети, иако без прославних састава за заокружени култ. Ни први ни последњи пут у историји Немањића то није била препрека да буде назван светим у краљевским исправама, наравно са циљем и функцијом својственим владарским поменима те врсте. Истовремено, са изградњом култа Светог Саве градила се и слика о Првовенчаном као о личности од мањег значаја за постанак српске краљевине. Ту је он владар који је наследио светог оца, крунисан од стране брата, оживљен и замонашен пред смрт захваљујући братовљевој моћи чудотворења, који је после пренео његово тело и написао прве стихире. Истовремено, култ „свештене двојице” је остао носилац династичког легитимитета.³⁶

³³ *Живот Светог Саве. Написао Доментијан*, 38.

³⁴ Уосталом, као што се прећуткују све друге везе са Римом, С. Ћирковић, *Проблеми биографије Светог Саве*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање. Међународни научни скуп, децембар 1976, ур. В. Ј. Ћурић, Београд 1979, 7–13, 11. Ивана Коматина је приметила да је Теодосије, приликом описа престанка точења мира на гробу Светог Симеона и Иларијевог доласка у српске земље, истакао да је Стефан одржао говор после ког су га људи хвалили „због мудрих речи, а не због багренице”. Багреница је била владарска одежа и краљевска инсигнија, И. Коматина, *Црква и држава*, 268, посебно нап. 981. В. целу приповест на странама: *Живот Светог Саве. Написао Доментијан*, 126–152.

³⁵ *Исто*, 141–143.

³⁶ С. Марјановић-Душанић, *Молитве светих Симеона и Саве у владарском програму краља Милутина*, Зборник радова Византолошког института 41 (2004) 235–250.

Различите форме генеалошког представљања династије Немањић биле су изузетно важно средство приказивања легитимитета готово свих њених владара.³⁷ Следствено, било је очекивано да ће у неком тренутку настати писани родослови којима се, такође, приказивало порекло појединца и пренос власти ради оправдања тренутног положаја или амбиција.³⁸ Они су састављени или у време владавине цара Стефана Уроша или убрзо након његове смрти, када је вероватно порасла потреба да се славна династија сачува од заборавља. Међутим, врло брзо су били употребљени ради идеолошких тврдњи босанског бана Твртка Котроманића. Због података који се могу везати за житија, службе и различита усмена сећања закључује се да су настали у црквеном окружењу, те су названи манастирским генеалогима.³⁹

Међу сачуваним, *Загребски родослов* се чини најближим старијим верзијама, те ће се анализа ослонити на његов садржај.⁴⁰ Већ сам наслов **Родословіе светыхъ кыторъ и господь сръвскихъ**⁴¹ говори о томе да је, поред представљања личности из лозе српских владара, циљ био приказати и њихову ктиторску делатност, односно сакралну топографију српских земаља. У ствари, почетак је састављен од кратких биографија Стефана Немање и Саве Немањића, који су једини названи светим. Већ та околност указује на одјек култа „свештене двојице”. Очекивано, почиње описом побожности српског великог жупана, његовим крштењем у цркви

³⁷ Те форме су подразумевале скраћене генеалогije у интитулацијама, сликане владарске поворке у краљевским задужбинама, које су потом преображене у Лозе Немањића као и низ владарских хагиографија које је саставио архиепископ Данило II, а продужили његови настављачи, М. Vasiljević, *Imagining the Ruler's Genealogy in Medieval Serbia*, *Revue des Études Sud-Est Européennes* 55 (2017) 73–88, 74–75.

³⁸ L. Genicot, *Les Généalogies*, Typologie des sources du Moyen Âge Occidental fasc. 15, Vrepols–Tournhout 1975, 11–12; На примерима из средњовековне историје Француске краљевине G. Duby, *Remarques sur la littérature généalogique en France aux XIe et XIIe siècles*, *Hommes et structures du Moyen Âge*, Paris 1973, 287–298, 290–292; G. Spiegel, *Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative*, *History and Theory* 22/1 (1983) 43–53, 46–47.

³⁹ Расправу о времену настанка родослова, првим прерадама и жанровском сврставању в. у М. Васиљевић, *Настанак српских родослова и летописа*, 98–101.

⁴⁰ Родослови су се често мењали са сваком преписом, L. Shopkow, *Dynastic History, Historiography in the Middle Ages*, ed. by D. Mauskopf Deliyannis, Leiden–Boston 2003, 217–249, 227–228.

⁴¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 2.

светих апостола Петра и Павла у Расу, од стране епископа Леонтија,⁴² а потом су биле набројане цркве које је подигао за живота. Ту се наводи да је подигао Студеницу **сѣѣѣ же и своимъ моцѣмъ въ оупокоенїе, идеже и до нынѣ чѣстїи и светїе моцїи его пребивають** и точе миро.⁴³ Потом се приповеда о одрицању од власти, одласку на Свету гору и подизању Хиландара. Побожна дела су опонашала и његова браћа, при чему је, као и у уводном делу, кнез Мирослав помешан са оцем Завидом.⁴⁴

Одељак је закључен речима да је Стефан Немања био млађи од своје браће и да су се на њему испуниле речи цара и пророка Давида, после чега се цитирају псалми о суду и правди Божјој и о томе да је сѣм цар, попут великог жупана, иако је био млађи, од Бога благословен.⁴⁵ На крају је наведена његова титула: **вѣлики жоупанъ и сѣмодръжавни господинъ въсѣхъ сръбьскихъ земль и поморскихъ, Диоклитїе, Дал'матїе, Травоуниѣ, Захлмник**.⁴⁶ Са интитулацијом и свешћу о светости првог династичког владара преносила се порука да су наведене територије, односно српска држава и круна, освећене. Управо због тога било је могуће уредити њену цркву.

Након тога говори се о Немањиним синовима редоследом који сугерише остварени редослед наслеђивања: прво је поменут **Стефанъ, прѣвѣвѣнчани краљъ**, онда **Вѣлканъ, велики кнезь** и Растко који је у узрасту од 17 лета отишао у манастир Ватопед и постао монах Сава.⁴⁷ Потом писац говори о устројењу архиепископије. Наиме, према сачуваним редовима, цариградски цар, цариградски патријарх и прот Свете горе поставили

⁴² Тај податак не наводе животописци Светог Симеона, те стога и нема потврду, И. Коматина, *Црква и држава*, 110.

⁴³ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 18. Поред Студенице, наведени су Ђурђеви ступови, црква Светог Николе у Топлици, црква Светог Николе на Ибру и црква Свете Богородице код реке Косанице.

⁴⁴ *Исто*, 14, 20. То може бити грешка писца или преписивача, а може бити и показатељ врло успешног брисања сећања на кнеза Мирослава и његове потомке.

⁴⁵ *Исто*, 20, 22. У питању су први редови Псалма 71 (72) „Боже, суд Твој цару дај и правду Твоју сину царевом”, док су први редови Псалма 151 парафразирани и прилагођени потребама текста.

⁴⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 22. Пошто се у житијима XIII века не помиње Захумље, интитулација у родословима је вероватно спој оних из повеља Стефана Немање и Стефана Првовенчаног. Наиме, она је збир краће и дуже верзије, које су гласиле: „српске земље и поморске” и „српске земље и Диоклитија, Далматија, Травунија и Захлмија”. О интитулацијама в. Н. Порчић, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената: српски пример* (необјављена докторска дисертација), Београд 2012, 62–78, посебно стр. 70. За примере: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам*, бр. 6, 61–62, бр. 14, стр. 89–92, бр. 21, стр. 107–109.

⁴⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 22.

су Саву за првог српског архиепископа.⁴⁸ Затим се описује постављање епископа, попова, ђакона, ипођакона и **васъ слоужабни чинъ**.⁴⁹ Ови редови су важни јер уводе у набрајање епископија са црквама-седиштима, чиме је на још један начин представљена сакрална топографија српских земаља. Наведен је њихов тачан број, али не одговарају епископијама из прве четвртине XIII века. Тако су именоване браничевска и београдска наместо нишке и жичке.⁵⁰ Заправо, побројане епископије одговарају организацији српске цркве у време настанка писаних генеалогича.

После тих прегнућа описује се велики сабор. Тако се наводи да је архиепископ Сава сакупио сабор у Жичи „од свих претходно речених области”: „Стефана првовенчаног краља, сав свештени чин, синклит, мале и велике”⁵¹ и венчао **брата своѣго жоупана чьстїю велицѣмъ (!) кралевства**.⁵² Затим се наводи да **Стефанъ жѣ првовѣчанїи краљъ бысть сынѣ вѣликаго жоупана Неманѣ** и да је са ћерком „грчког цара Алексија” имао синове Радослава, Владислава и Саву II.⁵³ Дакле, према родословима, место Стефана Првовенчаног у историји Немањића заслужено је, пре свега, пореклом од Стефана Немање и добијањем круне од архиепископа Саве.

Такав приказ одговара оном који се налази у житијима Светог Саве. Коришћење само световног имена Стефана Немање и, очекивано, Савиног монашког може указивати на отелотворење државног и

⁴⁸ Наравно, то сведочи о великом угледу светогорских прота, а не о њиховим инженерцијама.

⁴⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 24.

⁵⁰ *Исто*, 24–26. Браничевска и београдска епископија су обновљене у време краља Стефана Драгутина и прикључене српској цркви након његове смрти 1316. године. Град Ниш је прешао у бугарске руке у време краља Стефана Владислава, односно после 1235. године, те је самим тим и нишка епископија изузета из српске архиепископије, И. Коматина, *Црква и држава*, 284–286, 367–375. До изузимања Жиче вероватно је дошло због постепеног премештања седишта српске цркве у Пећки манастир, иако је у претпостављено време писања родослова Жича задржала углед као прва Мајка црква, *Манастир Жича*, 83–99, 395–403 (Д. Поповић).

⁵¹ Занимљиво је да се у тексту наводи да је „Стефан првовенчани краљ венчан венцем краљевства”, Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 26. Не би се на основу тога могао изводити закључак да је писац знао о краљевском крунисању пре настанка архиепископије, посебно када се имају на уму друге грешке. Такође, можда се до тог времена усталило име првог немањићког краља као Стефана Првовенчаног. Свакако, формулација је врло занимљива.

⁵² У свим другим примерцима стоји исправна верзија „венцем”, *исто*, 26–27.

⁵³ *Исто*, 28. Касније се наводи да је Стефан имао и сина Стефана, чији је син краљ Урош I. Вероватно је до одвајања потомака првовенчаног краља дошло услед чињенице да нису потекли од исте мајке, а умножавање личности је било последица забуне због имена Стефан Урош I.

црквеног заједништва садржаног у култу „свештене двојице”. Такође, према родословима су византијски цар и васељенски патријарх у време стварања архиепископије боравили у Цариграду. То се може сматрати одјеком изостанка помена Никеје у житијима, па су протагонисти те епизоде смештени у њихово тренутно столно место. Чак и више од тога, редови посвећени крунисању подсећају на Теодосијев исказ: „синклит” се може односити на све световне титуле, „велики и мали” је израз који се понавља, а „сав свештени чин” подсећа на „епископе, игумане и све црквене служитеље” из хагиографије.⁵⁴ Стога, писци родослова су можда чак и као непосредну инспирацију имали Теодосијево *Опиширно житије Светог Саве*. То свакако не би био први случај уношења кратких делова или целих житија у историјска дела.⁵⁵

У исто време када и манастирски родослови, а вероватно и под истим утицајима генеалошког представљања Немањића, настају стеме.⁵⁶ У њима су породичне везе и наслеђе основ повезивања малих портрета или минијатура,⁵⁷ чији садржај показује да су састављачи обрађали пажњу како на богоугодна дела тако и на друге догађаје.⁵⁸ На то упућује и наслов можда најстарије *Копорињске стеме: Житіє и жителство краљ и царєи срѣвских; кои кѡм или колико царствова*, као и први редови у којима се

⁵⁴ Насупрот томе, Доментијан наводи само да је Сава сазвао брата Стефана у Жичу и крунисао га.

⁵⁵ О византијским примерима такве интеракције међу различитим врстама в. М. Hinterberger, *Byzantine Hagiography and its Literary Genres. Some Critical Observations*, The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography II. Genres and Contexts (2014) 25–60, 41–42.

⁵⁶ О сличностима и разликама између генеалогича и стема в. М. Васиљевић, *Настанак српских родослова и летописа*, 102–103. Досад је изнето мишљење да су стеме писане као наставак хронике Георгија Амартола познате као *Сказаније* в. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, LXXVIII–LXXXI. Међутим, садржај стема и околност да су увек преписиване као самостални текстови показује да треба одустати од тог уверења. Једини део који упућује на то да им је претходила нека историографска форма налази се у уводу, где се истиче да треба поменути и српске владаре јер је о другима понегде још и писано. Међутим, то се може односити и на инспирацију коју је писац добио читајући хронике и друге саставе.

⁵⁷ Анализирајући стеме и увиђајући њихове разлике у односу на млађе летописе, Ђорђе Трифуновић их је сврстао у као жанр „житија и житељства”, у којима се налазе минијатурни портрети српских владара, Ђ. Трифуновић, *Минијатурски стил старе српске књижевности*, Књижевност 32 (1961) 511–522; одредница Летописи у: исти, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990, 143–146.

⁵⁸ Оне се могу називати и династичким хроникама јер средишње место има једна породица, чија се историја записује хроничарским маниром. Династичке хронике припадају групи регионалних хроника, Е. М. С. Van Houts, *Local and regional chronicles*, *Typologie des sources du Moyen Âge Occidental*, fasc 74, Brepols–Turnhout 1995, 34–35.

наводи да ће бити описано како је српска земља била уведена у веру и ко је њоме владао у „ова последња времена”.⁵⁹ Свих пет познатих примерака одликује још већа везаност за усмену традицију, те стога откривају појаве које нису видљиве у другим изворима.⁶⁰

Копорињска стема описује период до 1371. године,⁶¹ али насупрот родословима, знатно већи број личности назван је светим. То је најављено и уводним редовима, где се наводи да се записује оно што је „почасти достојно” јер су се јавили апостолом равночестни, друси мврѡтѡч’ци и чюдѡтвор’ци, ииѡи ѡчителлѡе велици и архѡереѡе достѡблажен’ны, и мнѡжѡство прѣподобниѡх и правѡдниѡхъ.⁶² Дакле, већ се на самом почетку указује на то да се овим саставима градио култ династије.

Стефан Немања је у минијатури назван **СВЕТЫИ СІМЕОН НЕМАНЦА, НОВЫИ МҮРОТОЧЬЦЬ** који је утврдио православље и истребио јереси у свом отачаству.⁶³ Потом се говори о милости и добрим делима због чега се на њега излила благодет Светог духа. Истакнуте су три његове задужбине: Студеница, Богородичин храм у Топлици и „Свети Никола” „који је био седиште митрополије”, али се наводи да је било још храмова који се не могу поменути. Његови синови су, као и у родословима, именовани редом: Стефан, првовенчани краљ, Вукан, „кнез све Зете и Хумске земље” и „Свети Сава, први архиепископ”.

Следи минијатура Стефана Првовенчаног, у којој се наводи да је он примио благослов од свог оца попут Јакова и да је био **по вѣсѣмъ подобѣнь быст ѿцоу своему**: милостив, благ, кротак...⁶⁴ Ти редови су, можда, одјек штовања Стефана Првовенчаног. За тему рада је важно то да се не говори о његовом крунисању, нити о пореклу круне. Поменути су његови синови, подизање Жиче и многих других храмова, као и то да га је наследио син Радослав.

На основу кратког приказа јасно је да у стеама Стефан Немања заузима средишње место у стварању српске државе јер је он мироточиви

⁵⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 62.

⁶⁰ Тако је краљ Стефан Урош I наведен као оснивач манастира Градац а краљ Стефан Драгутин као ктитор „Светог Георгија” у Расу. Заправо, краљеви су били други ктитори тих манастира, М. Васиљевић, *Настанак српских родослова и летописа*, 103. Такође, у стемама се налазе јединствени подаци о штовању Урошица, сина краља Драгутина, затим Константина Немањића и Стефана Дечанског.

⁶¹ Последњи забележени подatak је смрт краља Вукашина и деспота Угљеше „у Македонији”, Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 84.

⁶² Исто, 64.

⁶³ Исто, 66.

⁶⁴ Исто, 68. На исти начин је описан архиепископ Сава II.

светац који је утврдио православље, подигао многе цркве и остварио идеал хришћанског владара. Као такав, он је био најбољи темељ и почетак династије, која је због тога заслужила епитет светородне и постала једина легитимна у српским земљама. Оно што наликује родословима јесте то што су Симеон и Сава названи светим, насупрот Стефану Првовенчаном, иако је портретисан као идеални владар.

Изостанак минијатуре о Растку Немањићу чуди – он је, наиме, узгред споменут као трећи син „Светог Симеона Немање”. Наравно, он јесте светитељ и архиепископ, али његово дело није посебно описано. То је посебно уочљиво када се има на уму да је архиепископ Сава II, син Стефана Првовенчаног, добио свој одељак. Објашњење за то може се наћи у нешто познијој *Пећкој стемџи*. Наиме, она припада наредној редакцији, насталој пре 1405. године.⁶⁵ Аутор⁶⁶ је у уводу образложио жељу да прикаже оне који су владали српском земљом „у последња времена и како је с којим било”, али и да опише како је земља по други пут уведена у хришћанство, односно како је опет приведена апостолској вери.⁶⁷

Управо из наведеног разлога, одељак о првом владару претрпео је измене. Он почиње описом рађања јереси после првих проповеди апостола. Тада је дошао **великы жоупанъ Неманиа** и самовласно овладао српском земљом.⁶⁸ Он је, како пише у житију, „богоугодно поживео мирски живот и оставио славу земаљског царства” да би као монах поживео на Светој гори. Одатле је пренет од стране својих синова, те и „данас точи миро и зрачи светошћу”. Истребио је јереси у целој држави **и насады благочыстикъ**.⁶⁹ Одељак се завршава опширним поменом Светог Саве, који је „први архиепископ, учитељ по проповеди и утврђивању благочашћа свог оца у целој српској земљи”.⁷⁰ Следи минијатура Стефана Првовенчаног, која је истоветна оној у *Копорињској стемџи*.

Међутим, *Пећку стемџу* прати додатни текст са насловом **О патріарсѣхъ землкъ срѣвскыкъ**.⁷¹ Наиме, позивајући се на дела у којима је „укратко

⁶⁵ Заправо, у односу на *Копорињску стемџу* описује се дело кнеза Лазара и пренос његових моштију у Раваницу. Стога је вероватније да је настала непосредно по поменутој транслацији. О времену писања в. М. Васиљевић, *Настанак српских родослова и летописа*, 104.

⁶⁶ О томе да ли је Давид писац или преписивач *Пећке стемџе*, што није од пресудне важности за овај рад, в. Ђ. Трифуновић, *Минијаторски стил*, 519.

⁶⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 62.

⁶⁸ *Исто*, 64.

⁶⁹ *Исто*, 66.

⁷⁰ *Исто*, 68.

⁷¹ *Исто*, 104.

поменуто о ктиторима и господарима српске земље”, писац наводи како нешто треба рећи о томе ко је међу патријарсима „био први и ко је примио благодат Светог духа и постао светитељ”. Очекивано, Сава добија биографију, те се описује како је „од младих ноктију” напустио оца и мајку да би живео анђеоским животом. Њему се, такође, приписује истребљење јереси, привођење правој, апостолској вери, али и то да **царѣствїа вѣнциемъ землю срѣбскою оукрашаетъ** и себе „постави архијерејом”.⁷² Потом се описују његова ходочашћа по Цариграду, Јерусалиму, Дамаску, Синају и египатској земљи и пустињама и повратак преко Јерусалима, одакле је донео многе свете и часне мошти. Пошто је богоугодно поживео, **блаженны конѣць постизакѣть апостоломъ равночѣстїе полоучивъ**.⁷³ Након тога, помињу се његови наследници.

На основу додатка *О патријарсима* могуће је извести два закључка. Један је тај да су стеме испрва замишљене као двојни састави, који су приказивали паралелне историје државних и црквених поглавара. На то указује увод у којем се истиче да је „српска земља имала равночасне апостолима [...] многе учитеље и достоблажене архијереје”. Међутим, није јасно зашто су онда у делу посвећеном владарима поменута три архиепископа: Сава, Арсеније и Сава II, а последњи је добио своју минијатуру. Друга могућност је да је Савина минијатура била део првобитних стема и дају је прерађивач издвојио и саставио додатни спис ради приказа историје српске цркве. Том приликом је он, можда, проширио Савину минијатуру, као што је то учинио код Стефана Немање, и дописао имена осталих архиепископа и патријарха. Иако околност да је сачуван само један примерак састава *О патријарсима*, настао вероватно управо у седишту цркве, упућује на то да је друга теза вероватнија, изглед *Копорињске стеме* не дозвољава такав закључак.

Па ипак, без обзира на то која могућност се усвоји, закључак је исти када се говори о Стефану Немањићу. Ако су постојали паралелни састави, они су на сликовит начин истицали то да су Стефан Немања и Сава Немањић оснивачи српске државе и цркве. Уколико је минијатура о Сави била део првобитног текста, онда је приказано како су један покрај другог истребили јереси и увели српску државу у православље, док је Стефан Првовенчани само један од наследника. Дакле, у оба случаја су

⁷² Исто. Може се поставити питање да ли редослед навођења према којем је Сава прво „украдио српску земљу венцем царства” а онда се „поставио архијерејом” указује на то да је писац познавао хронологију збивања. Али чак и да јесте, чини се важнијим то што се Сава сматра одговорним за крунисање Стефана Немањића.

⁷³ Исто, 105.

у средиште почетка династичке историје стављена „свештена двојица”. Такође, у ком год облику да су стеме замишљене, вероватно је исказ „царства венцем српску земљу украсио” био саставни део, те се заслуга за промену државног статуса опет приписује Сави. На крају, приказ тројице Немањића може се разумети као одјек анализираних житија.

Родословима и стемама су савремени летописни замеци и летописи, као најдугочекнија историографска врста. Они су писани као наставак византијских светских хроника, а можда настају и под утицајем византијских кратких хроника.⁷⁴ Пошто их њихов исказ сврстава у средњовековну аналитику, они су, заправо, производ стапања хроника и анала, што није ретка појава у развоју овог жанра.⁷⁵ Међутим, за тему рада је важно да летописи на посредан начин доносе сродан приказ првих Немањића. Наиме, у летописним замецима први немањићи краљ некад није поменут, док је неретко истакнуто да се „Свети Сава постави за архиепископа”.⁷⁶ У преосталим летописима из тог доба Стефан Првовенчани није изостављен – у једном се назива жупаном, у другом се „поставио краљем”, док је у трећем Стефан Немања „оставио краљевство сину своме првовенчаном краљу Стефану”.⁷⁷ Али и у тим примерцима Саву готово увек прати епитет свети, те његова личност остаје од прворазредног значаја за целу династију.

Најзад, може се закључити да слика о Стефану Првовенчаном у српској позносредњовековној историографији настаје под утицајем неколико повезаних чиниоца: епистемологије порекла, култа „свештене двојице” и одсуства заокруженог култа првог немањићког краља. Ти чиниоци

⁷⁴ Поред *Хронике* Симеона Логотета, коришћени су, вероватно, *Хронографикон* патријарха Нићифора и *Хроника* Јована Зонаре, М. Бошков, О словенској рецепцији хронике Јована Зонаре. О рукописима, редакцијама и именовању њеног жанра, *Прилози проучавању српско-руских књижевних веза: X–XX век*, ур. М. Стојнић, Нови Сад 1993, 105–132, 106–109. Сложен однос византијских кратких хроника и српских анала одавно је примећен на основу заједничких података које доносе, Б. Ферјанчић, *Вести кратких хроника о српској средњовековној историји*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 3 (1983) 145–172; С. Ћирковић, *Српски летописи и византијске кратке хронике*, Српска књижевност у доба Деспотовине. Научни скуп Деспотовац, 22–23. август 1997, Деспотовац 1998, 101–107.

⁷⁵ У току XI века углед универзалних хроника је толико порастао да су управо оне преписиване као предговори анала. Потом су хронике асимиловале анале, који су полако нестали остављајући само трагове у појединим делима, М. Mc Cormick, *Les annales du haut moyen âge*. Typologie des sources du Moyen Âge Occidental, fasc. 14, Brepols–Tournhout 1975, 19–21.

⁷⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 111, 116, 117.

⁷⁷ Реч је о летописима друге групе у издању: *исто*, 170, 171.

су током више од једног века обликовали сећање на догађаје из прве четвртине XIII века на такав начин да је личност првовенчаног краља скрајнута у корист његовог оца и, посебно, брата, који су постали носиоци српске државности и црквене самосталности. Остаје питање да ли би Стефан Првовенчани да је у току XIII века добио службу и синаксарско житије у сећању позног XIV века остао у сенци или би и он био слављен као оснивач државе?

Marija Vasiljević

THE KING IN THE SHADOW OF THE ARCHBISHOP: CREATION OF THE STATE IN SERBIAN MEDIEVAL HISTORIOGRAPHY

Summary

The first quarter of the 13th century was one of the crucial periods of Serbian medieval history. Namely, in 1217 Grand Župan Stefan was crowned King in the church of St. Peter and Paul in Ras and was therefore named the “First-Crowned”. Soon after, in the years 1218/1219 his brother Sava became the first archbishop of the autocephalous Serbian Church, whose seat was at the church of St. Saviour in Žiča. The third pillar of Serbian statehood was the aura of sacredness created by the cult of their father, Grand Župan Stefan Nemanja – monk Simeon in his endowments: monasteries Hilandar and Studenica. The architects of this cult were his sons, Stefan and Sava themselves.

Soon after the death of Stefan the First-Crowned, his inclusion among the saints was initiated by his brother Sava in order to continue the celebration of the holy dynasty. For that purpose, his relics were translated from Studenica to Žiča. After that, probably the first verses for his commemoration were written, but not an entire office or hagiography. Therefore, the process of canonization was not completed and Stefan the First-Crowned did not receive a proper cult until the 17th century. That is why the memory of King Stefan and his age was shaped by the texts composed for the celebration of archbishop Sava. These are the two extensive hagiographies written by Hilandar monks Domentijan and Teodosije who emphasize the archbishop’s role in the great events of that era. Because of this, Stefan the First-Crowned became a figure of secondary significance: the most noteworthy being the description of the coronation of Stefan which took place in Žiča and was executed by Sava. Also, the cult of the “holy dyad” – Saints Simeon and Sava – even more, although implicitly, left King Stefan in the shadow.

The epistemology of origin, where the true value is grounded in the source, influenced medieval historiography in the way that the founding of a state or dynasty is always the most important period inasmuch as it defines its entire history. It is precisely under the influence of the epistemology of origins and the memory of the first Serbian archbishop that the Serbian genealogies, stemmas and indirectly annals showed a contorted version of this time. Thus, the depiction in genealogies is the reflection of the one found in Teodosije’s

Life of St Sava. In stemmas it was not directly pronounced, but the primary place belongs to Simeon and Sava, leaving not only Stefan the First-Crowned but the entire dynasty in the shadow. In the annals, Stefan is sometimes not even mentioned, whilst Sava and his appointment as archbishop are rarely omitted. The remaining question is, if Stefan the First-Crowned received an office and hagiography in the 13th century, would he still be remembered as a figure in the shadow of his brother or would he be celebrated as one of the creators of the Serbian state?

Keywords: Serbia, Middle Ages, Stefan the First-Crowned, Sava Nemanjić, genealogies, stemmas, annals.